

PROMJENE OBRAZOVNOG DISKURSA U POSTSOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ

BRANISLAVA BARANOVIĆ
Institut za društvena istraživanja,
Zagreb

UDK: 37.014(497.5)
323:37(497.5)
Prethodno priopćenje
Primljeno: 8. prosinca 1994.

U radu se analiziraju promjene u strukturi srednjoškolskog diskursa s obzirom na promjene u političkom sustavu postsocijalističke Hrvatske. U prvom dijelu teksta analiziraju se obilježja procesa postsocijalističke transformacije političkog sustava kao sociopolitičkog konteksta obrazovnih promjena u Hrvatskoj. U drugome dijelu rada prezentirane su promjene u strukturi srednjoškolskih planova neposredno prije i poslije izbora 1990. godine. Analiza se zasniva na rezultatima empirijskog istraživanja nastavnih planova provedenog 1993. godine u srednjim školama. Preliminarni rezultati ukazuju na prevlast etnonacionalne ideologije nad proklamiranom liberalnom demokracijom.

Ključne riječi: POSTSOCIJALISTIČKA TRANSFORMACIJA, NACIONALNA DRŽAVA, ETNONACIONALNA IDEOLOGIJA, NASTAVNI PLANovi I PROGRAMI, (DE)IDEOLOGIZACIJA OBRAZOVNOG DISKURSA, SREDNJOŠKOLSKI SUSTAV.

I. Postsocijalistička transformacija i promjene u obrazovanju

Jedva se danas može provesti bilo koja značajnija promjena u školskom sustavu a da ne izazove reakcije javnosti*. Revizija starih i izdavanje novih udžbenika izazivaju prave bujice raznoraznih prigovora, diskusija pa čak i izljeve srdžbe različitih društvenih grupacija: političkih partija, vjerskih organizacija, profesionalnih i građanskih udruženja itd. Osjetljivost širokog kruga zainteresiranih za promjene u obrazovanju ukazuje na opće društveno značenje obrazovne djelatnosti i slojevitost njezine društvene funkcionalizacije.

Opći interes društva za obrazovnu djelatnost u suvremenim društvima još uvijek se prvenstveno izražava kroz "brigu" države za školu (Poeggeler, 1985), uslijed čega obrazovanje pored informativne i pedagoške dobiva i političku dimenziju. "Škola je politikom prvoga reda", kaže G.Stein (1976:25). Nastupajući kao predstavnik općega društvenog interesa, država različitim mehanizmima direktnoga ili skrivenog utjecaja regulira i kontrolira što se i kako se u školi uči.

Urušavanje socijalizma i postsocijalistički procesi potencirali su problem odnosa politike i obrazovanja. Usmjerene na izgradnju novih država i afirmaciju novih vrijednosti, preobrazbe političkog poretka u postsocijalističkim zemljama otvorile su pitanje uloge obrazovanja u izgradnji nove države i utjecaja nove vladajuće ideologije na obrazovne promjene.

Za analizu postsocijalističkih promjena u obrazovanju metodološki je važan stav da su procesi transformacije obrazovanja bitno uvjetovani procesima transformacije političkog sustava. Uvjetovanost obrazovnih promjena onima u sferi politike zasniva se na činjenici da je riječ o preobrazbi društvenog sustava u kojem je sfera politike imala poziciju subjekta društvenog života i kao takva mogla je regulirati i kontrolirati sferu obrazovanja. Upravo po toj osnovi društvene subjektivacije sfera politike mogla je odigrati ulogu inicijatora i nosioca transformacijskih procesa. Kako analize pokazuju, proces rušenja socijalizma je iniciran i otpočet transformacijom političkog sustava što je omogućilo političkoj djelatnosti profilirati

* Tekst predstavlja dio izvještaja 1. faze empirijskog istraživanja: "Promjene u ideologizacija obrazovnog diskursa srednjih škola u postsocijalističkoj Hrvatskoj". Istraživanje je provedeno uz financijsku potporu Zaklade "Otvoreno društvo" - Hrvatska, kojoj i ovom prilikom zahvaljujemo.

i dozirati procese postsocijalističke transformacije i drugih sfera društvenog života, uključujući i obrazovanje.¹

Kao u većini zemalja srednje i istočne Evrope, proces transformacije socijalističkog sustava i u Hrvatskoj je na programskoj ravni nastupio, naglašavajući ideju uvođenja liberalne demokracije s pravnom državom, političkim pluralizmom, privatizacijom gospodarstva i razvojem civilnog društva (Prpić, 1993). Normativne zasade konstituiranja političkog sustava u postsocijalističkoj Hrvatskoj, osim ideje konstituiranja nacionalne države hrvatskog naroda, sadrže i vrijednosti slobode, jednakosti, socijalne pravde, mira, privatnog vlasništva, nacionalne ravnopravnosti i multikulturalizma, tolerancije, vladavine prava, poštivanja ljudskih prava, političkoga pluralizma itd. (Ilišin, 1994:26-27).

Međutim, kako analize pokazuju, stvarni se tijekom postsocijalističke transformacije niti u Hrvatskoj kao niti u većini ostalih zemalja istočne i srednje Evrope ne baziraju na proklamiranom modelu liberalne demokracije nego na promoviranju ideje nacionalne države i ideologije, pa čak i ideologije etničkog nacionalizma (Prpić, 1993).

Kako je već i Hobsbawm primijetio, ovaj proces konstitucije nacionalnih država u praksi je iskazan težnjom za stvaranjem teritorija s jasno definiranim granicama i s jednim, etnički homogenim, narodom koji čini jezgru državnog naroda. U takvim uvjetima, gdje uspostavljanje nacionalne države implicira staranje nacije, etnicitet je dobio važnu političku ulogu (Hobsbawm, 1992). Etnički homogena nacionalna država i njezina obrana stoje u središtu političkog interesa novonastalih društava. Ideologija etničkog nacionalizma, idejna osnova programa transformacije društva i integracije njegovih pripadnika (Puhovski, 1993), usmjerena je na izgradnju nacionalnog identiteta. Kao instrument novog oblika društvene integracije pojedinaca na osnovama zajedničkog (srodstvenoga) podrijetla i dugogodišnjega zajedničkog života na jednom području, ideja etnosa je apostrofirala vrijednost tradicije i one sadržaje života koje je dugogodišnja opstojnost potvrdila kao vrijednosti i oznake zajedničke skupne pripadnosti (religija, jezik, povijest, običaji i slično). Apostrofiranje ideje **kolektiviteta** (vrijednosti po kojima se prepoznavala i iskazivala pripadnost skupini) i **tradicije** rezultiralo je time da su proklamirane ideje o individualnim slobodama zamijenjene idejama o slobodi nacije, što već danas dovodi u pitanje proklamirani model političke transformacije u postsocijalističkoj Hrvatskoj (Pusić, 1993a; 1993b).

U ovome radu polazimo od teze da su naznačene kontradiktornosti između proklamirane vrijednosne osnove političkog sustava i dominantnih vrijednosti u stvarnom društvenom životu postsocijalističke Hrvatske utjecale i na promjene u sferi obrazovanja. Tako se, primjerice, nova programsko-politička opredjeljenja i normativna regulacija odgojno-obrazovne djelatnosti također zasnivaju na principima liberalno-demokratske doktrine. Za razliku od socijalističkog modela, prvi Prijedlog osnovnih pravaca promjena u sustavu odgoja i obrazovanja polazi ne više od kolektiviteta (radnička klasa) nego od pojedinca i autonomije školstva kao osnovnih parametara u oblikovanju novog školskog sustava. U skladu s time zagovara se diverzificiran sustav obrazovanja (za razliku od prethodnoga, unificiranoga i uprosječenoga), individualizacija obrazovanja, decentralizacija i tržišni principi u školstvu (otvaranje privatnih škola), deideologizacija obrazovanja i sl.²

¹ Opširnije o društvenoj poziciji sfere politike kao subjekta društvenog života u socijalizmu i postsocijalističkim procesima u Puhovski (1993).

² Osim u **Prijedlogu novog školskog sustava** (Glasnik, 1992), o osnovnim polazištima i socijalno-političkim pretpostavkama realizacije koncepta novoga školskog sustava usp. i intervju N.Pastuovića (predsjednika Komisije za izradu stručnog elaborata Prijedlog osnovnih pravaca promjena u sistemu odgoja i obrazovanja) u Vjesniku. Govoreći o socijalno-političkim pretpostavkama realizacije Prijedloga Pastuović navodi da je riječ o konceptu obrazovanja koji je "na tragu demokracije, političkog pluralizma i tržišnog načina privređivanja" te ukoliko se ne ostvare "pretpostavke o napuštanju etatističkog modela regulacije privrede i političko-monističke opcije, automatski pada i ovakva liberalna koncepcija školskog sustava (Vjesnik, 3.IX.1990.).

Međutim, s obzirom na minimalno (uglavnom ustavno) normiranje odgojno-obrazovne sfere, stvarni tijekovi regulacije i kontrole funkcioniranja školskog sustava bili su prepušteni aktualnoj političkoj vlasti, tj. njezinim protagonistima.³ U metodološkom smislu pritom je važno da su glavne idejne odrednice programa nove vlasti (vladajuće stranke) na preobražaju društvenog života bile: 1) izgradnja nove, nacionalne države hrvatskog naroda i 2) ukidanje socijalizma (proklamirano kao proces demokratizacije društva). U području odgoja i obrazovanja one su se očitovala kao zahtjev za stvaranjem **novoga** školskog sustava *koji će biti u državotvornoj funkciji, oslobođen od idejnih i vrijednosnih pretpostavki socijalizma* (na programskoj ravni iskazano zahtjevom za deideologizacijom i demokratizacijom školskog sustava).

Prvi praktični potezi nove prosvjetne vlasti u transformaciji školskog sustava bili su usmjereni na: 1) institucionalne promjene školskog sustava, i to ponajprije srednjeg obrazovanja; 2) mijenjanje nastavnih programa te revidiranje i izdavanje novih udžbenika (deideologizacija sadržaja obrazovanja)⁴; 3) uvođenje novog načina ophođenja u školama (nov način pozdravljanja i oslovljavanja, sugeriranje novog načina odijevanja nastavnika, itd.)⁵; te 4) uvođenje novih, nacionalnih simbola u obrazovne institucije (državni grb, preimenovanje škola).

Također, jedna od prvih mjera nove vlasti bile su i kadrovske promjene u školskim institucijama i ustanovama prosvjetne vlasti. Odmah su, naime, bili raspisani natječaji za ravnatelje osnovnih i srednjih škola, te uslijedili reizbor i smjena dijela direktora. Novi su rukovoditelji škola, "ravnatelji", proglašeni državnim službenicima od posebne društvene važnosti, koje imenuje država i koji isključivo državi odgovaraju za svoj rad. Kao državni službenici koji upravljaju institucijama od posebnog društvenog interesa ravnatelji su, u usporedbi s bivšim direktorima, dobili mnogo veće ovlasti u reguliranju i kontroli rada škola i nastavnika. Smanjena je samouprava nastavnika. Pored direktora, kadrovske promjene su pogodile i nastavnike, naročito one koji su predavali predmete sa sadržajima marksističke provenijencije, tj. ideološke predmete (marksizam i socijalističko samoupravljanje, proizvodno-tehnički odgoj, općenarodna obrana i društvena samozaštita) te nastavnike onih predmeta kojima je smanjen broj sati. Neizvjesna su bila i radna mjesta nekih nastavnika hrvatskoga jezika. S najviše instance prosvjetne vlasti (ministrica obrazovanja) javno je data izjava da nastavu hrvatskog jezika trebaju predavati nastavnici po narodnosti Hrvati (Vjesnik, 26.IX.1992). Uza sva nastojanja da se opovrgne (Vjesnik, 29.I.1994), navedena izjava je uslijed negativnih konzekvenci u prosvjetnoj praksi (dovođenje u pitanje radnih mjesta i mogućnosti zapošljavanja nastavnika hrvatskog jezika nehrvatske narodnosti) ostavila gorak okus u dijelu javnosti. Ovakva kadrovska politika bila je karakteristična ne samo za prosvjetu nego i za ostale djelatnosti od javnog interesa, pa su nove kadrovske mjere počele podsjećati na inauguriranje novoga kriterija "moralno-političke podobnosti" i iskustva bivšega, jednopartijskog sustava u kojemu je vladajuća stranka imala privilegij kreirati i provoditi kadrovsku politiku (Ilišin, 1994:19). Nova prosvjetna vlast je obznanila da je nacionalna obnova škole jedna od njezinih temeljnih zadaća. Uz oblikovanje nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta, zadaća nacionalne obnove škole je implicirala i njezinu moralnu i duhovnu obnovu putem promocije

³ U dosadašnjem postsocijalističkom razdoblju odgojno-obrazovno područje je normativno regulirano Ustavom Republike Hrvatske, i to u tri člana: Čl. 15, Čl. 65. i Čl. 66.

⁴ Polemike u Saboru u vezi s mijenjanjem starih i publiciranjem novih udžbenika sugerirale su da se u udžbenicima treba pročistiti i izbaciti sve ono što nije u službi hrvatske države (Vjesnik, 29.III.1993.); u tom procesu mijenjanja udžbenika bačeno je oko 100 000 primjeraka školskih knjiga u otpad (Vjesnik, 30.III.1990.).

⁵ Uvođenje novih pravila ponašanja za nastavnike traje čak i danas. Vidi npr. okružnicu novoizabrane ministrice prosvjete u kojoj se, pored ostaloga, zahtijeva "red" i "poštivanje pravila pristojnog ponašanja", da nastavnica budu "dame" itd. Za početno razdoblje usp. intervju ministra V.Pavletića "Prećacem i po zakonu" (Vjesnik, 16.VI.1990.).

vrijednosti nacionalne kulture i religije, i to prije svega katoličke religije, kao religije većinskog naroda.⁶

Postavlja se pitanje kako su navedeni koncept i praktični tijekovi transformacije obrazovnog sustava utjecali na promjene u obrazovnom diskursu. Koliko je obrazovanje u navedenom sociopolitičkom okruženju moglo funkcionirati kao medij transfera liberalno-demokratskih ideja, a koliko etnonacionalnih? S obzirom na akcentiranje ideje nacionalne države i promoviranje etnonacionalne ideologije u političkoj praksi, pretpostavljamo da su promjene srednjoškolskog diskursa vodile njegovoj etnizaciji, odnosno naglašavanju sadržaja nacionalne kulture i nacionalnih interesa.

II. Promjene u strukturi srednjoškolskih planova (uz rezultate empirijskog istraživanja)

U namjeri da, barem dijelom, ustanovimo promjene u strukturi obrazovnog diskursa u izmijenjenom političkom kontekstu, proveli smo empirijsku analizu nastavnih planova srednjih škola⁷, kojih su promjene indikator u globalnoj strukturi obrazovnih sadržaja. Analizirali smo nastavne planove po kojima se odvijala nastava u Hrvatskoj u razdoblju neposredno prije (1985-1989.god.) i poslije izbora 1990. godine (planovi od 1990. do 1993. god.). Istraživanje je provedeno 1993. godine u 38 srednjih škola u Zagrebu, Varaždinu i Karlovcu. Izbor je omogućio stvaranje reprezentativnog uzorka **nastavnih planova** za glavne obrazovne profile u **svim vrstama srednjih škola** (gimnazije, umjetničke, tehničke, industrijske i obrtničke škole) i **svim vrstama struka** za koje su bili definirani nastavni planovi i programi u promatranim razdobljima (brodarska, strojarska itd; ukupno 26 struka).⁸ Od ukupno 270, prikupljena su 143 nastavna plana, tj. 53 posto nastavnih planova. Odabir temeljnih obrazovnih profila za pojedine vrste škola i struka obavljen je uz pomoć nastavnika tih škola. U obradi podataka izvršeno je strukturiranje podataka prema vrstama škola i struka u navedenim razdobljima, tako da je unutar svake analizirane vrste škola i između njih moguće ustanoviti promjene tijekom promatranog razdoblja. Kao indikator u strukturi obrazovnih sadržaja koristili smo promjene u predmetnoj strukturi nastavnih planova (ukidanje starih i uvođenje novih predmeta) te u broju nastavnih sati pojedinih predmeta. U skladu s klasifikacijom predmeta, broj nastavnih sati je izražen za predmete pojedinih nastavnih područja kao što su: općeobrazovno, stručno nastavno područje te praktična nastava i stručna praksa. Osim toga, broj sati je iskazan i za pojedine općeobrazovne predmete. Kako je zastupljenost pojedinih predmeta u nastavi iskazana njihovim tjednim brojem sati tijekom godine obrazovanja, tjedni fondovi su zbrojeni za cjelokupno razdoblje obrazovanja pojedinih profila i odatle je, s obzirom na broj nastavnih planova u kojima je iskazan pojedini predmet ili skupina predmeta, izračunata aritmetička sredina. Ovom prilikom podaci su prezentirani samo tabelarno (tablica 1 i tablica 2).

Naša analiza je ukazala na sljedeće promjene u restrukturaciji predmetne strukture nastavnih planova. Prvo, to su **promjene u zastupljenosti** nastavnih područja u pojedinim vrstama srednjih škola.⁹ Podaci (tablica 1) pokazuju da se promjenama nastavnih planova

⁶ Npr. Vjesnik: 14.II.1991., 20.V.1991., 31.III.1992., 29.I.1994.; Novi vjesnik: 18.XII.1992.

⁷ Već 1990./91. škol. god. sve su srednje škole u Hrvatskoj počele s radom prema novim nastavnim planovima i programima. Programi su bili kompletirani (za sve četiri godine) i od Ministarstva prosvjete verificirani završno s 1993./94. škol. god. Budući da su nastavni programi sadržajno vezani s udžbenicima koji ih tematski prate, njihova sadržajna analiza implicira i analizu udžbenika, što zahtijeva posebno istraživanje. Stoga smo se u ovom tekstu ograničili samo na analizu promjena u strukturi nastavnih planova.

⁸ Detaljni podaci o strukturi uzorka, tehnikama i rezultatima istraživanja nalaze se u *Centru za istraživanje tranzicije i civilnog društva* (Zagreb).

⁹ Analogno klasifikaciji nastavnih planova prema pojedinim vrstama srednjih škola poslije 1990. god. (gimnazije, umjetničke, tehničke, industrijske i obrtničke škole) za razdoblje prije 1990. odabrali smo i grupirali nastavne planove

TABLICA 1 - Nastavna područja u srednjim školama Hrvatske prije i poslije izbora 1990. god.

Nastavno područje	Nastavni sati*							
	Gimnazije		Tehničke šk.		Indust. i obrt. šk.		Umjetn. šk.	
	85/90	91/94	85/90	91/94	85/90	91/94	85/90	91/94
opće obr.	79.4	126.3	76.1	62.4	66.8	32.3	69.0	64.2
stručno	46.0	0.0	37.9	48.4	23.5	26.9	90.0	98.2
prakt. nast.	4.6	0.0	15.0	12.8	20.7	40.4	0.0	0.0
struč. pra.**	31.8	0.0	30.4	30.6	22.0	41.5	0.0	0.0

* - Zbroj tjednih fondova sati nastavnih područja za cjelokupno razdoblje školovanja u pojedinim vrstama srednjih škola (iskazan u prosječnim vrijednostima)

** - Stručna praksa je izražena u danima (iznosi su također iskazani u prosječnim vrijednostima)

školske godine 1990./91. najviše izmijenila struktura nastavnih područja u gimnazijama, industrijskim i obrtničkim školama. Ukidanjem stručnoga nastavnog područja i povećanjem općeobrazovnih sadržaja kulturološki programi su transformirani u isključivo općeobrazovne programe, tj. vraćena im je općeobrazovna, gimnazijska, struktura i funkcija. Za razliku od gimnazijskih planova, u **stručnim i umjetničkim** školama je zadržana stara struktura nastavnih područja i smanjen opseg općeobrazovne nastave u korist povećanja stručne. Ova tendencija najizraženija je u **industrijskim i obrtničkim školama**, gdje je broj sati općeobrazovne nastave prepolovljen (tablica 1).

Karakteristično je da je daleko više porastao broj sati praktične nastave u industrijskim i obrtničkim školama, a u tehničkim školama teorijskih predmeta stručne nastave (tablica 1). U umjetničkim školama također se povećao broj sati stručnog (tj. umjetničkoga) područja na račun općeobrazovnoga. Međutim, te promjene su manjeg opsega nego u tehničkim školama, a naročito u industrijskim i obrtničkim školama. Njima se nije bitnije izmijenila struktura nastavnih područja umjetničkih škola iz razdoblja prije izbora (tablica 1).

Navedene restrukturacije nastavnih područja ukazuju da su postsocijalističke promjene nastavnih planova *de facto* značile ukidanje jedinstvenog (egalitarnoga) sustava srednjoškolskog obrazovanja i vraćanje stare tipologizacije srednjih škola na gimnazije, umjetničke, tehničke, obrtničke i industrijske škole. Usporedba novih nastavnih planova s analognima iz socijalističkog razdoblja pokazuje da su oni, s obzirom i na strukturu nastavnih područja i na njihovu zastupljenost, daleko sličniji nastavnim planovima iz 60-tih nego onima iz 70-tih godina.¹⁰

III. i IV. stupnja obrazovanja onih profila čiju obrazovnu tradiciju su te škole nastavile. Tako su npr. nastavni planovi gimnazija (jezične, klasične, prirodoslovno-matematičke i opće gimnazije) grupirani i komparirani s nastavnim planovima obrazovnih profila IV. stupnja u matematičko-informatičkoj struci te s profilima u kulturno-umjetničkoj struci čijom transformacijom su nastale prirodoslovno-matematička, jezična, klasična i opća gimnazija. Nastavne planove navedenih struka i gimnazija nazvali smo nastavnim planovima gimnazijskih ili kulturoloških profila. Prema istom principu grupirali smo planove tehničkih, umjetničkih te industrijskih i obrtničkih profila, odnosno škola.

¹⁰ Opširniju analizu promjena u strukturi srednjoškolskih nastavnih planova u Hrvatskoj u razdoblju od 50-tih do polovine 80-tih godina iznijela sam u doktorskoj radnji: **Struktura nastavnih planova srednjih škola u Hrvatskoj i znanstveno-tehnološki razvoj** (Baranović, 1992). Budući da su nastavni planovi za navedeno razdoblje sakupljeni u istim srednjim školama i za iste obrazovne profile kao i uzorak nastavnih planova za razdoblje od polovine 80-tih do 1993. god., njihovu komparaciju smatramo metodološki opravdanom.

Značajno je da navedena usporedba potencira raskorak novih promjena s obrazovnim koje su nastupile polovinom 70-tih godina pokazujući da se promjene poslije 1990. javljaju kao direktna kritika reforme iz 1975, koja je, za razliku od svih dotadašnjih reformi, pretendirala biti *ne samo programsko-normativno dovršenje nego i pokušaj sveobuhvatne realizacije socijalističkog modela odgoja i obrazovanja*. Kako je navedenom reformom - kao programom radikalne egalizacije obrazovnih šansi i, konsekvntno tome, unifikacije srednjoškolskih programa - devastirana temeljita obrazovna supstanca i narušen dosegnuti kvalitet obrazovanja (naročito u gimnazijama i tehničkim školama), već se 80-tih godina pristupilo njezinoj korekciji.

Međutim, 1991. godine navedeni koncept je direktno kritiziran kao socijalistički, tj. kao koncept obrazovanja koji se temelji na idejnim i vrijednosnim postavkama socijalističkog poretka. U kritičkom stavu i opreci spram njegovih socijalističkih postavki i ciljeva, prijedlog koncepta novoga školskog sustava, kako smo iz podataka o restrukturaciji nastavnih područja vidjeli, umjesto jedinstvenog (egalitarnoga) srednjoškolskog obrazovanja ponovo uvodi diferencirani sustav i nastoji ga strukturno približiti obrazovnim sustavima evropskih zemalja.

Predmetna restrukturacija općeobrazovnog područja je druga bitna promjena u sadržaju obrazovanja na koju ukazuje analiza nastavnih planova (tablica 2).

TABLICA 2 - Općeobrazovni predmeti u srednjim školama Hrvatske prije i poslije izbora 1990. god.

Nastavni predmet	Nastavni sati*					
	Gimnazije		Tehničke škole		Obrtničke škole	
	85/90	91/94	85/90	91/94	85/90	91/94
Hrvatski jezik	16.0	16.0	13.7	12.6	11.5	9.0
Strani jezik	16.2	20.2	7.3	9.4	5.5	5.6
Umjetnost	5.7	7.0	1.9	0.1	1.9	0.0
Filozofija	2.0	2.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Logika	1.0	1.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Psihologija	1.0	1.5	0.0	0.1	0.0	0.0
Povijest	7.0	8.3	4.1	4.6	4.1	1.2
Zemljopis	4.5	7.5	3.0	2.9	3.0	0.3
ONO i DSZ	4.0	0.0	4.0	0.0	4.0	0.0
TZK	8.0	8.0	8.0	8.0	8.0	6.0
Matematika	10.0	15.0	11.0	11.0	8.4	5.4
Fizika	6.7	9.0	5.3	4.2	5.1	0.5
Kemija	5.5	8.0	4.3	3.0	4.0	0.2
Biologija	5.5	8.0	3.7	2.3	3.8	0.2
Informatika	1.5	3.5	1.2	1.2	0.9	0.9
Latinski, Grčki	4.0	10.0	0.0	0.1	0.0	0.0
PTO	0.0	0.0	2.0	0.0	1.9	0.0
MISS	7.0	0.0	7.0	0.0	6.0	0.0
PIG	0.0	1.0	0.0	2.0	0.0	2.0
Etika i kultura	0.0	0.0	0.0	1.2	0.0	1.0
Sociologija	2.0	2.0	0.1	0.0	0.0	0.0

* - Zbroj tjednih fondova sati za cjelokupno razdoblje školovanja u pojedinim vrstama srednjih škola (iskazan u prosječnim vrijednostima).

Kako se radi o specifičnom nastavnom području, gdje je pored obrazovne naglašena i odgojna funkcija srednjoškolskog obrazovanja, država pokazuje zanj osobito zanimanje; di-

rektno ga regulira i propisuje njegov opseg tako da je utjecaj politike tu očitiji nego u stručnim područjima. Graduiranjem i sadržajnim profiliranjem glavnih teorijskih i znanstvenih područja pružaju se različite odgojno-obrazovne osnove za stjecanje stručnih znanja i za uključivanje u javni život. Primjereno tome, propisujući fond sati i predmetnu strukturu općeobrazovnog područja, država ocrtava razlike u obrazovnim funkcijama srednjih škola i time nastoji kontrolirati i razdiobu mogućnosti stjecanja različitih vrsta i nivoa znanja, kao i mogućnost profiliranja sadržaja socijalizacije mladih.

Podaci pokazuju (tablica 2) da postsocijalističku restrukturaciju općeobrazovnog područja u srednjim školama u Hrvatskoj obilježavaju ove promjene: a) opća tendencija povećanja općeobrazovne nastave u gimnazijama i njezino smanjenje u stručnim školama; b) predmetna (sadržajna) restrukturacija općeobrazovnog područja (ukidanje pojedinih nastavnih predmeta i uvođenje novih, mijenjanje satnice pojedinih predmeta i sl.).

Transformiranjem kulturoloških programa u **gimnazijske** naročito je porastao broj sati nastave klasičnih i stranih jezika, matematike i prirodoslovnih predmeta. Pretpostavljamo da je izražen porast nastave upravo navedenih grupacija predmeta rezultat programske specijalizacije gimnazija na klasične, jezične, prirodoslovno-matematičke i opće gimnazije. Za razliku od gimnazija, u **stručnim i umjetničkim školama** općeobrazovno područje je reducirano i sadržajno znatno osiromašeno. **Tehničke škole** su, pored ideoloških predmeta (marksizam i socijalističko samoupravljanje, proizvodno-tehnički odgoj, općenarodna obrana i društvena samozaštita) "izgubile" i filozofiju, logiku, sociologiju i zemljopis. Reducirana je i nastava iz prirodoslovnih predmeta, mada ne značajno. U **industrijskim i obrtničkim školama** redukcija je općeobrazovnog područja tako reći drastična. Značajno je smanjen broj sati najvećeg dijela društveno-humanističkih predmeta. Predviđena su po dva sata nastave iz predmeta: politika i gospodarstvo u prvom razredu i dva sata iz povijesti ili etike i kulture (ovisno o izboru) u drugom razredu. Udio prirodoslovnih predmeta u novim je planovima sveden na zanemariv iznos, praktički eliminiran. S vrlo malim brojem sati u nastavi su zastupljeni kemija, biologija, fizika i zemljopis i oni se predaju u tek nekoliko škola. S obzirom na iskustva razvijenih zemalja ovakva izrazita redukcija općeg obrazovanja otvara pitanje koliko se novim obrazovnim programima mogu stvoriti primjerene općeobrazovne pretpostavke ne samo za stjecanje profesionalnog obrazovanja nego i za transfer društveno-humanističkih znanja, potrebnih za razumijevanje suvremenih društvenih procesa, osposobljavanje mladih za sudjelovanje u oblikovanju društvenog života i preuzimanje odgovornosti za njegov demokratski razvoj.¹¹

Komparacija predmetnih struktura nastavnih planova prije i poslije izbora pokazuje da je, u okviru restrukturacije općeobrazovnog područja, najznačajnije sadržajne promjene pretrpjelo **društveno-humanističko obrazovanje**, što je i razumljivo jer su ti obrazovni sadržaji ključni medij transfera željenih društvenih i političkih vrijednosti. Stoga i ne iznenađuje da se odmah po konstituiranju nove vlasti pristupilo ukidanju predmeta kojih su sadržaji bili impregnirani socijalističkim vrijednosnim sustavom i prenosili marksistički svjetonazor (ideološki predmeti). U cilju deideologizacije obrazovanja ukinuti su: marksizam i socijalističko samoupravljanje, proizvodno-tehnički odgoj te općenarodna obrana i društvena samozaštita. Umjesto njih uvedeni su novi općeobrazovni predmeti: politika i gospodarstvo te etika i kultura. Oni su, uz povijest, danas glavni sadržaji društvenog obrazovanja u stručnim školama. Osim toga u sve srednje škole je uveden i vjeronauk kao izborni predmet¹² (po jedan sat tjedno tijekom svih godina školovanja). Od svih ispitivanih škola, samo je u jednoj pored

¹¹ Usporedba s analognim školama u visokorazvijenim zemljama, npr. školama za obrtnike i industrijske KV radnike u Njemačkoj (Berufsschule) pokazuje da njemački učenici dobivaju znatno šire i sadržajno bogatije opće obrazovanje od učenika industrijskih i obrtničkih škola u Hrvatskoj. To je dobrim dijelom rezultat duljeg trajanja obaveznog obrazovanja, koje u Njemačkoj traje 9 do 10 godina, ovisno o tome da li učenici pohađaju Hauptschule, Realschule ili Gymnasium (za njemačka iskustva usp. BAAS des Landes NRW, 1987/88).

¹² Nakon izbora, vjeronauk bi postao obvezatnim predmetom iz kojeg su učenici dobivali ocjene.

katoličkog bio organiziran i islamski vjeronauk. Organizacija vjeronauka je, prema iskazu nastavnika, ovisila prvenstveno o zanimanju učenika i spremnosti crkve ili mogućnosti škole da osigura vjeroučitelja.¹³

Osim u uvođenju vjeronauka¹⁴, utjecaj katoličke crkve se očitovao i u uključivanju teologa u komisije za izradu novih programa i novih udžbenika, pa čak i prirodnoznanstvenih predmeta (naročito vidljivo u biologiji gdje se npr. u novim nastavnim programima upozorava na granice znanstvene spoznaje biološke znanosti i ukazuje na druge, više oblike i metode spoznaje svijeta s implicitnom kritikom materijalističke interpretacije prirodnih pojava i čovjeka¹⁵). Kako je izvještavao tisak, "zahvaljujući maru i upornosti nove prosvjetne vlasti" već je 1990. godine na tragu zahtjeva crkve za uvođenjem religijske kulture u škole "izbačeno iz obrazovnih programa i udžbenika gradivo koje je utjecalo na ateizaciju učenika, vrijeđalo vjerske osjećaje ili prikazivalo religiju u pogrešnom svjetlu" (Vjesnik, 16.XI.1990).

Socijalno kontekstualiziranje pojave teizacije i katolicizacije obrazovanja pokazuje da ona korespondira s političkim promjenama u kojima je nova vlast, u okviru svog nacionalnog programa, promicala katoličku crkvu kao konstituens nacionalnog. Nakon uspostavljanja nove vlasti niti jedan politički značajniji događaj nije se mogao zbiti bez nazočnosti crkvenih velikodostojanstvenika, tj. legitimizacije crkve. U pojedinim mjestima čak je i školska godina otpočinjala misom za nastavnike i učenike u crkvi (Vjesnik, 16.IX.1990). Pretpostavljamo da je ova afirmacija katoličke crkve kao konstituensa nove vlasti omogućila i povratak njezinog utjecaja na obrazovanje. Dakako, nije sporno uvođenje religijske kulture u škole, proučavanje religije kao kulturnog fenomena i dimenzije ljudske egzistencije, njezinoga vrijedonosnog sustava, društveno-kulturoloških aspekata i sl. Međutim, kad se govori o odgojno-obrazovnom procesu i programu njegove demokratizacije, onda se postavlja pitanje obrazovnog pristupa (na konceptualnoj i praktičnoj ravni) drugim konfesijama, naročito u multikonfesionalnim sredinama. Analiza nastavnih planova je, nadalje, ukazala da je sadržajna restrukturacija općeobrazovnog područja praćena **promjenama u nazivima pojedinih predmeta** (npr. hrvatski ili srpski jezik je preimenovan u hrvatski, informatika u računarstvo, itd.)¹⁶, **revidiranjem postojećih programa i udžbenika**, te (u slučaju pojedinih predmeta) izradom **novih nastavnih programa i udžbenika**.

¹³ Neorganiziranje pravoslavnog vjeronauka se, osim pojavama stigmatizacije pravoslavlja (Pečat, 29.XI.1994.), dobrim dijelom može pripisati i nespremnosti pa i otporu pravoslavne crkve da suraduje s prosvjetnim institucijama na organizaciji vjerske obuke pod okriljem nove vlasti u Hrvatskoj.

¹⁴ Crkveni krugovi su za Ministarstvo prosvjete sastavili prijedlog kojim se, de facto, traži da se, osim vjeronauka i religijske kulture kao zasebnog predmeta, u škole obvezatno uvede i religijska kultura kao posebna dimenzija obrazovnih sadržaja, naročito u društveno-humanističkim predmetima. U organizaciji nove prosvjetne vlasti već je 1990. počelo "čišćenje" udžbenika i programa od ateističkih sadržaja i marksističkog svjetonazora koje je obrazlagano potrebom oslobađanja školskog gradiva od "ateističke indoktrinacije" (Vjesnik, 16.IX.1990.).

¹⁵ Nakon tvrdnje da nastavu biologije treba temeljiti na znanstvenim dostignućima, ali njome razvijati i kritičku svijest i otvoreni duh prema njezinim dometima, slijedi objašnjenje što znači kritička svijest prema znanosti. "Kritička svijest podrazumijeva otvorenost i intelektualnu spremnost i tolerantnost i za drukčija promišljanja svijeta i životnih pojava u njemu, koja pojam znanosti i znanstvenoga ne izjednačuju i ne reduciraju na apsolut materijalnoga, a fenomen života te pojavu, razum i intelekt čovjeka s fizikalno-kemijskim procesima. Nastava biologije treba kod učenika njegovati i razvijati spoznaju o tome da biološka znanost tumači i objašnjava samo djelić pojavnosti svijeta... Ta ograničenost u odnosu prema cjelovitom znanstvenom tumačenju objašnjavanju svijeta prirode ne znači njezinu slabost, već samo pruža naznaku da se traženi odgovori o još mnogim pitanjima čovjeka, prirode i svemira u cijelosti, mogu i trebaju tražiti i dostizati drugim putovima saznanja i drugom metodologijom. Bilo bi jedno i nehumano živjeti u ovom svijetu kad bi istinito bilo samo ono što u prirodoslovlju do danas znamo i kad svoja biološka znanja ne bismo protežali na jednu višu, ljudsku razinu, na razinu humanosti i moralnosti." (*Program za nastavu biologije u srednjim školama*, Poglavlje: Svrha i cilj).

¹⁶ Promjene u nazivima i sadržaju nastavnih predmeta praćene su izbacivanjem tuđica koje se odvijalo u okviru opće tendencije promoviranja politike uspostave hrvatskog jezika kao konstituensa nacionalnog identiteta. O jezičnim promjenama u obrazovnom diskursu i njihovim empirijskim pokazateljima usp. D.Škiljan: *Procesi ideologizacije u jezičnoj djelatnosti*, (dionica neobjavljenog izvještaja I. faze spomenutog istraživanja: *Promjene u ideologizaciji obrazovnog diskursa u srednjim školama u Hrvatskoj*).

Koncepcija deideologizacije se i u ovom slučaju javila kao ideja u čije se ime pristupilo revidiranju nastavnih programa i udžbenika. U centru pažnje bila je skupina tzv. **nacionalnih** predmeta: povijest, zemljopis i hrvatski jezik. Analiza temeljnih idejnih opredjeljenja nove prosvjetne vlasti u revidiranju i izmjeni nastavnih programa i udžbenika govori da im je svrha bila osloboditi obrazovne sadržaje od socijalističkog ideologijskog naslijeđa i staviti ih u funkciju izgradnje nove, nacionalne države.¹⁷ Mada je na programskoj ravni proces deideologizacije interpretiran kao zahtjev za znanstvenim utemeljenjem restrukturacije obrazovnih sadržaja, u praktičnim tijekovima prosvjetne politike on se prečesto svodio na zahtjev za izbacivanjem svega onog "što nije u službi hrvatske države" i "što bi imalo veze s jugoslavenstvom i komunizmom".¹⁸

Za analizu odnosa politike i obrazovanja važno je spomenuti da navedene odrednice u restrukturaciji obrazovnog sadržaja korespondiraju s političkim stavovima koje su u Saboru zastupali zastupnici vladajuće stranke. Oni su predstavljali ne samo stavove vladajuće stranke u kreiranju prosvjetne politike nego i kriterije vrednovanja uspješnosti prosvjetnih tijela u realizaciji preobražaja obrazovanja. Na osnovi navedenih kriterija dobivala su se ili uskraćivala financijska sredstva, gubili se ili dodjeljivali ministarski i ini položaji, pojedinci bili izlagani javnim optužbama ili priznanjima i sl.¹⁹ Njima su se rukovodile i novoosnovane recenzentske komisije koje su predlagale izmjene u programima i udžbenicima i sve institucije angažirane na poslovima realizacije predloženih izmjena.²⁰ Na njima su se također temeljile instrukcije nastavnima za uporabu literature i način obrade nastavnih jedinica (njihovu provedbu nadzirala je inspekcija).²¹

Navedenim osvrtom nastojali smo, u grubom ocrtu, prikazati osnovne značajke novoga političkog konteksta i odrednice prosvjetne politike. Koliko su one stvarno utjecale na promjene u srednjoškolskom diskursu i koje su revizije i promjene učinjene moći će se preciznije reći tek nakon analize sadržaja revidiranih i novih programa i udžbenika.

¹⁷ Primjerice, novi program povijesti za srednje škole, gdje se eksplicitno navodi i politička zadaća nacionalne povijesti: biti "oružje političke borbe" (usp. odjeljak *Svrha i cilj programa s didaktičkim uputama*).

¹⁸ Dužnosnici prosvjetne vlasti su u svezi s izmjenama nastavnih programa i udžbenika izjavljivali sljedeće: "Ono što smo mi mogli odmah učiniti to je da smo morali deideologizirati sve naše programe i sve udžbenike. I to se učinilo brzo. A kada kažem deideologizirati, to ne znači izbaciti samo riječi Jugoslavija, socijalizam i samoupravljanje, nego to znači promijeniti potku udžbenika, promijeniti način mišljenja, filozofiju. Mi smo mogli izbaciti određena poglavlja, ali kroz udžbenike se provala i čitav jedan ideologizirani način razmišljanja. Nakon tri godine mi više ne govorimo o kroatocentričnim udžbenicima, dakle onima koji imaju u središtu svoje pažnje Hrvatsku, nego govorimo o doista hrvatskim udžbenicima. Danas ima vrlo malo ičega što bi u našim udžbenicima odisalo ili imalo veze s komunizmom ili jugoslavenstvom" (Novi list, 29.I.1994.).

¹⁹ Zastupnici vladajuće stranke u Saboru su kritizirali Ministarstvo prosvjete "da je dobilo novac da 'pročisti' udžbenike od onog što nije u službi hrvatske države" te da ga, jer ništa nije učinilo, vrati. Kao primjer naveden je udžbenik za IV. raz. "Moja domovina", kritiziran zbog ideja jugoslavenstva i nehrvatske orijentacije (u njemu se spominje zajednička država, Hrvati koji su se deokrotizirali: J.Strossmayer, F.Rački, F.Supilo, a ne spominju se npr. A.Starčević, nigdje nema ni NDH, Hrvata i sl.); Školskoj knjizi je upućena kritika zbog sporog rada na izdavanju novih udžbenika (kao primjer je navedena NDH koja je stvorena u travnju, a već u rujnu izdala nove knjige itd.); (Vjesnik, 2.IX.1992.). Ovo je samo primjer jedne od brojnih, uglavnom ideoloških, kritika na tu temu u člancima iz dnevnika i tjednika publiciranih u tom razdoblju. Navedene diskusije u Saboru su rezultirale i javnom kampanjom protiv tadašnjeg ministra prosvjete, koji je pod pritiskom javnih osuda na kraju podnio ostavku (vidi napr. Vjesnik, 31.III.1992. i 15.IV.1992.; Novi vjesnik, 13.V.1992.).

²⁰ Prema podacima u tisku, novoosnovanim recenzentskim komisijama je već 1990. god. dato na recenziju oko 500 udžbenika i priručnika srednjih i osnovnih škola (Vjesnik, 1.XI.1990.).

²¹ Tako se npr. *Naputkom za izvođenje nastavnog predmeta politika i gospodarstvo* (poglavlje - "Gospodarstvo") Zavoda za školstvo, od 3.II.1994., nastavnici obvezuju na uporabu novog udžbenika (Šošić, H.: *Gospodarstvo*, Školska knjiga, 1990.), s napomenom da će se u protivnom program smatrati neizvršenim. Ovakva instrukcija je data, kako se u Naputku spominje, nakon što je Ministarstvu stigla obavijest da nastavnici još uvijek koriste stare udžbenike.

LITERATURA

- Baranović, Branislava (1992) **Struktura nastavnih planova srednjih škola u Hrvatskoj i znanstveno-tehnološki razvoj**. Zagreb: IDIS.
- Bereinigte Amtliche Sammlung der Schulvorschriften des Landes Nordrhein-Westfalen** (1987/88) Köln: Kultusministerium und Ministerium für Wissenschaft und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Greven Verlag.
- Hobsbawm, Eric J. (1992) Nationalismus und Ethnizität. **Die Neue Gesellschaft-Frankfurter Hefte** 39 (7): 612-618.
- Ilišin, Vlasta (1994) Transformacija političkog sistema u Hrvatskoj kao kontekst promjena u obrazovnom sistemu, u B.Baranović et al. (ur) **Izveštaj "Promjene u tipu ideologizacije obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj" (I faza) (rukopis)**. Zagreb: Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva.
- Kamo nakon osnovne škole**, Popis programa i zanimanja u srednjoškolskom obrazovanju (1993) Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete - Zavod za školstvo et al.
- Prijedlozi novog školskog sustava Republike Hrvatske (1992) **Glasnik** (izvanredno izdanje). Zagreb: Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Hrvatske.
- Prpić, Ivan (1993) Communism and Nationalism, in Ž. Puhovski et al. (eds.) **Politics and Economics of Transition**. Zagreb: Informator.
- Puhovski, Žarko (1993) Nationalism and Democracy in the Post-Communist Key, in Ž. Puhovski et al. (eds.) **Politics and Economics of Transition**. Zagreb: Informator.
- Pöggeler, Franz (Hrsg.) (1985) **Politik im Schulbuch**. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Pusić, Vesna (1993a) Diktature s demokratskim legitimitetom. **Erasmus** 1 (1): 8-17.
- (1993b) Nova agenda za nove demokracije (I). **Erasmus** 1 (2): 7-12.
- Stein, Gerd (1976) **Schulbuchkritik als Schulkritik**. Essen: Universitäts- und Schulbuchverlag Saarbrücken.
- Ustav Republike Hrvatske** (1991) Zagreb: Informator.

Dnevni i tjedni tisak:

- "Novi list" - 29. siječanj 1994., "Pučka škola šest godina." (Intervju s A.Kuntarićem)
- "Novi Vjesnik" - 13. svibanj 1992., "Nisam metla HDZ-a." (Intervju s V.Girardi-Jurkić)
- 26. rujanj 1992., "Kako bi se tek proveo Preradović?" (Ž.Godeč i sur.)
- "Pečat" - 29. studeni 1994. "Srpska djeca idu na katolički vjeronauk." (J.Lovrić)
- "Vjesnik" - 16. lipanj 1990., "Prećacam i po zakonu." (Intervju s V.Pavletićem)
- 3. rujanj 1990., "Liberalna škola s ljudskim likom." (Intervju s N.Pastuovićem)
- 16. rujanj 1990., "S molitvenikom u školu?" (M.Vogrinec)
- 1. studeni 1990., "Inventura u školskoj torbi." (M.Vogrinec)
- 30. prosinac 1990., "Zaokret prema modernoj školi." (A.Crnjaković i sur.)
- 14. veljače 1991., "Kazetom do dačke duše." (M.Vogrinec)
- 19. svibanj 1991., "Gužva u repu za fotelju." (M.Vogrinec)
- 20. svibanj 1991., "Kultura pred školskom pločom." (M.Vogrinec)
- 29. ožujak 1992., "Čemu davati novac za udžbenike s petokrakom?" (A.Crnjaković i sur.)
- 31. ožujak 1992., "Čista kleveta, a ne kritika." (M.Vogrinec)
- 15. travanj 1992., "Ostavka zbog atmosfere linča." (S.P.Novak)
- 18. prosinac 1992., "Duhovnom obnovom do cjelovitog odgoja." (M.Vogrinec)
- 7. studeni 1994., "Mamurluk od svete vodice." (M.Čulić)

CHANGES IN EDUCATIONAL DISCOURSE IN POSTSOCIALIST CROATIA

BRANISLAVA BARANOVIĆ
INSTITUTE FOR SOCIAL RESEARCH, ZAGREB

In this article the changes of the secondary school discourse caused by the changes of the political system in postsocialist Croatia are analysed. The first part of the article discusses the basic characteristics of the process of postsocialist political transformation as the socio-political context of educational changes in Croatia. The other part of the article presents the changes of secondary school syllabi in the periods immediately preceding and following the first multi-party elections held in 1990 in Croatia. The analysis is based on the results of empirical research of secondary school syllabi carried out in 1993 on a sample of 23 schools. The analysis shows that promoting of the idea of an ethnonational state and ethnonational ideology instead of liberal democracy, leads toward apostrophizing values and interests of national culture and catholic religion in the restructuring of educational discourse.